

אמונת חכמים - מהי?

הרב נחום אליעזר רבינוביץ'

- א. פתיחה
- ב. היחס אל החכמים
- ג. מדברי הראשונים והאחרונים
- ד. סיכום

א. פתיחה

שנינו בברייתא המכונה "קניין תורה", שנספחה למסכת אבות (ו, ה):

גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן המלכות, שהמלכות נקנית בשלשים מעלות, וכהונה בעשרים וארבע, והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים.

בין ארבעים ושמונה המעלות הנזקקות לו לאדם כדי שיקנה את התורה, נמנית במקום העשרים ושלושה - "אמונת חכמים". כיוון שברייתא זו אינה מגוף המשנה, לפיכך אין עליה הרבה פירושים של ראשונים. אמנם, במחזור ויטרי פירש בקצרה: "שמאמין בדבריהם, ולא כדוקין ובייתוסין". מעין זה פירשו אחרים, שהכוונה היא לקבלת התורה שבעל פה ובאמונה בשלשלת הקבלה.

אין ספק שהאמונה בתורה שבעל פה, ובסמכותם של חז"ל שהם "מעתיקי השמועה", כלשונו של הרמב"ם, היא הכרחית, ומבלעדיה לא ניתן לרכוש תורה. דבר זה, הדגישו רבנו הקדוש בפתחה למסכת אבות, בהציעו את שלשלת הקבלה: "משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים" וכו'. רבנו הגדול, בפירושו למשנה, הביא דברים הללו, והאריך להסבירם בהקדמה למשנה כולה. אבל דווקא משום כך קשה לקבל את פירוש מחזור ויטרי למושג "אמונת חכמים"; שהרי אילו לכך נתכוון התנא, למה לא סידר דבר זה בתחילת הרשימה, כי אם בתוך קבוצת מעלות הללו: "במיעוט שינה, במיעוט שיחה, במיעוט תענוג, במיעוט שחוק, במיעוט דרך ארץ, בארץ אפים, בלב טוב, באמונת חכמים, ובקבלת יסורין"?

ואמנם, בעל תפארת ישראל מציע פירוש שונה. הוא כותב על המילים "באמונת חכמים":

שאינו מאמין לכל דבר ששומע, דזהו מדת "פתי יאמין לכל דבר" (משלי יד, טו). אבל יאמין לחכמים בחכמת התורה אפילו לא ישיגם בשכלו.

בהסתמכו על הפסוק במשלי, נראה שמתייחס גם לסופו: "וערום יבין לאשרו". כלומר, כדי להגיע לידי דרגה זו - להבין לאשורו, צריך שתהיה לו אמונת חכמים; אפילו לא ישיג דבריהם בשכלו, מכל מקום לא יזלזל חס ושלום בדברי חכמים, אלא אדרבה, יאמין שיש בהם כוונה עמוקה, וכתוצאה מאמונה זו יעמול קשות במיעוט שינה ובמיעוט שיחה וכו', עד שיזכה לרדת לעומקם של דברים ויבין לאשורו.

ב. היחס אל החכמים

היחס הנכון לחכמים הוא תנאי הכרחי, שבלעדיו לא ניתן להגיע להבנה נכונה בדבריהם. רק מי שמוכן להשקיע כוח רב בחקר הדברים, כי מאמין הוא שיש בהם משמעות חשובה ביותר, רק הוא מסוגל לגלות את האמת. הפתי מאמין לכל דבר, ואינו יודע להבחין בין מי שלדבריו יש להתייחס ברצינות רבה לבין פטפטן בעלמא, ואמנם הוא אף אינו מוכן לחקור אחרי האמת ולהבינה. אבל מי שתאב ללמוד תורה, צריך שידע שאין דברי תורה שטחיים וקלים, אלא כולם ניתנו מרועה אחד, ובהם מתגלית חכמתו של הבורא יתברך. וכמו שאין לגלות את תעלומות הבריאה בנקל, כך צריך מאמצים גדולים להבין דברי חכמים וחידותם.

כל תלמיד יכול להעיד מניסיונו הוא על תופעה כזאת, שכדי להבין סוגייה בגמרא אין להסתפק בלימוד ארעי. רק המעמיק בדברי חכמים בהיותו בטוח שיש למצוא בהם סברה ישרה ואמיתית, רק הוא עשוי לגלות את המכוון בדבריהם. גם תלמיד חכם בעל שיעור קומה, יש ובלמודו נתקל באיזו קושייה חמורה בדברי הגמרא, או באיזה ראשון או מחבר מגדולי האחרונים, ונראה לו כאילו אין לחכמה מוצא וכל הדרכים סתומים וחתומים. והוא, באמונתו האיתנה בחכמים, שם לילות כימים, ומן השמיים מסייעין לו ומנצנץ במוחו תירוץ נכון והבנה ישרה. ואחר כך מזמינים לו למצוא שכיוון מדעתו לדברי גאון, ולפעמים מוצא את הפירוש בדברי אותו המחבר במקום אחר, וניכרים דברי אמת.

הנצי"ב, בהקדמה לספרו העמק שאלה, מציין לכך שהרבה סתומות בפסקי הרי"ף והרמב"ם שנתלבטו בהם גדולי הדורות, יש לפענחן על פי כתבי הגאונים, שהיו טמונים ונסתרים ולא נראו בבית המדרש מאות שנים. אבל גם כשלא נודע מקור מחצבתן של הוראותיהן ורבו בהן הקושיות והתמיהות, מכל מקום, אף אחד לא הסתפק כי ממקור קדוש יהלכון, ויש בני תבונה שזכו לכון בשכלם הישר ובהיגיון בריא לאמיתות הביאור, אף עד שלא נתגלו פירושי הגאונים. לכך צריך אמונת חכמים.

נמצא, שאמונת חכמים באמת יסודה בחכמה. הואיל וחכמים בעלי חכמה הם, לפיכך ניתן לבעל חכמה לחדור לתוך עמקות דבריהם, ולדלות משם כוונתם האמיתית. על כך אמרו: "חכם עדיף מנביא... אמר רב אשי: תדע, דאמר גברא רבה מילתא, ומתאמרא הלכה למשה מסיני כוותיה". שאלו: "ודלמא כסומא בארובה?" כלומר, במקרה בעלמא עלה בלבו לומר דבר זה. ותירצו: "ולאו טעם יהיב?! (בבא בתרא יב, א), וכיוון שאמר טעם והסבר המתקבל על הדעת, אין זה כסומא שנזדמן לו לירד בארובה במקרה בעלמא, אלא סברת הלב היא, וזכה להסכים להלכה למשה מסיני. זאת אומרת, אמונת חכמים יש בה שני מישורים מקבילים: מצד אחד, יש כאן אמונה שדברי חכמים יש בהם משמעות ואמת עמוקה שכדאי לחפשן; ומצד שני, יש כאן אמונה ובטחון עצמי של הלומד, כי בכוח החכמה, שניחן בה הוא מאת הבורא יתברך, ניתן לו להשיג את החכמה הנסתרת בדברי חכמים.

ג. מדברי הראשונים והאחרונים

שוב ראיתי בספר חדש, שהוציא לאור הרב אברהם אבא וינגורט שליט"א, חידושי בעל שרידי אש, שכבר עמד על כך רי"י ויינברג זצ"ל:

ורגיל אני לפרש מה שמנו חז"ל בפרקי אבות בין מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם: פלפול התלמידים ואמונת חכמים. ולכאורה הם סותרים זה את זה! ובכלל, מה שייך אמונת חכמים לקנין התורה? אבל זהו הדבר: אם אינם מאמינים בחכמים, אז עוברים על דבריהם בקלות דעת וביהירות של שטות, לומר בזחיחות הדעת: הם לא הבינו, ונמצא שאין אדם

יגע כלל להתעמק ולהעמיד דבריהם ז"ל, וסוף הדבר מתברר שאנחנו טעינו ולא הם. ולכן, מדרכי החכמה הוא להאמין שהם לא טעו חס ושלום, ורק אנחנו קצרי ראות ומעוטי דעת. אבל להאמין סתם ולא להוגיע את המוח בעיון ובמחשבה, אלא לומר סתם: הם ידעו ויכולים אנחנו לסמוך עליהם בלא מחשבה - גם כן לא נכון, אלא צריך לפלפל בסתירה ובספיקות כאילו היו אנשים משלנו, ועל ידי זה באים להעמקה יתירה ולחדירה עיונית. נמצא ששתי המידות יחד - אמונת חכמים ופלפול עד קצה האחרון - מביאים לקנין התורה¹.

בהקדמה לפירוש המשנה מרחיב רבנו הגדול לבאר את ההבדל בין חכם לנביא. מסקנתו ברורה, שנביא מוחזק - סמכותו באה לו מן המצוה שנצטוונו: "אליו תשמעון" (דברים יח, טו), ואין מבקשים ממנו טעם ונימוק. עיקר תפקידו של הנביא הוא להדריך את אלה שנשלח אליהם בדברי הרשות. אשר לדברי תורה ומשפט מעבר להוראת שעה, אין לנביא שום כוח מיוחד מטעם נבואה. אדרבה, אם יטען הנביא שמן השמיים נתגלה לו איך לפסוק הלכה מסוימת, טענתו זו מוכיחה שנביא השקר הוא, שהרי כבר קבלנו את התורה מסיני ואין נביא רשאי לחדש בה כלום.

שונה הוא מעמדו של החכם, שאף על פי שלגביו גם נצטוונו לכבדו ולירא ממנו, אין זאת אלא מפני חכמתו בתורה, וחכמה זו ניתנת להישקל במאזני השכל הישר. שלא כנביא, החכם חייב ליתן טעם לדבריו. לפיכך, גם בהיות בית דין הגדול על כנו, אשר "הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמודי ההוראה, ומהם חק ומשפט יוצא לכל ישראל"² - הכרעותיהם נעשו אחרי דיון בטעמי הדבר. אם הסכימו כולם לסברה אחת - הרי הסכימו; ואם, כדרכם של בני אדם, נחלקו בסברותיהם ובהנמקתם - עמדו למניין ופסקו על פי הרוב.

כתב הרמב"ן ז"ל:

יודע כל לומד תלמודנו, שאין במחלוקת מפרשיו ראיות גמורות ולא ברוב קושיות חלוטות, שאין בחכמה הזאת מופת ברור, כגון חשבוני התשבורות ונסיוני התכונה. אבל נשים כל מאדנו ודיינו מכל מחלוקת בהרחיק אחת מן הדעות בסברות מכריעות, ונדחוק עליה השמועות, ונשים יתרון הכשר לבעל דינה מפשטי ההלכות והוגן הסוגיות, עם הסכמת השכל הנכון. וזאת תכלית יכלתנו וכוונת כל חכם וירא האלהים בחכמת הגמרא.³

הואיל ואין חכמת התורה כמתימטיקה, לפיכך יש מקום גם לסברות הפוכות. חכם אחד רואה צד זה כמכריע, וחכם אחר את הפכו. אבל ברור ששניהם שוקלים את דבריהם על פי טיעונים ונימוקים שיש להם ערך מתקבל על דעת כולם, אלא שלאחד פחות ולאחר יותר. מעתה, גם מי שחולק על דעתו של חכם מסוים, מכל מקום יש לו אמונת חכמים בדבריו שאינם חס ושלום דברי הבאי בעלמא, והוא מנסה להבין את המניעים וההנמקה שלו. דבר זה אמור גם בחכמים היושבים יחד בבית המדרש ומתווכחים ונושאים ונותנים ביניהם; על אחת כמה וכמה על חכמי דורות הקודמים שכבר הוחזקו בישראל. אף זה מפורש בספר מנחה חדשה על פרקי אבות לר' יחיאל מיכל מארפטשיק⁴, שלפי דבריו העתיק את פירושיו מעשרה גדולי הדורות, אלא שלא זיהה את מקורות הפירושים:

¹ עמוד 22, מהדורת ירושלים ה'תשנ"ה.

² ממרים (א, א).

³ הקדמה לספר מלחמות ה'.

⁴ צילום בני ברק תש"ל

באמונת חכמים - שמאמין בדברי חכמים ז"ל מקטן ועד גדול... ואין חולק על הוראתם ועל דבריהם להכעיס, אלא לפי האמת והיושר והעת והזמן, בהסתר ולא בגלוי, שלא להתכבד בקלון של חבירו אף בידוע שהאמת אתו וחביריו חוץ לשיטה, אם לא שיש חס ושלום חלול השם או צורך השעה - אז "ואדברה בעדתיך נגד מלכים ולא אבוש" (תהילים קיט, מו).

אמונת חכמים אינה אמורה למנוע חילוקי דיעות, הנובעים מחילופי השקפה ומהערכות שונות של נימוקים שונים. אמונת חכמים מחייבת גישה רצינית ועניינית לדברי כל החכמים, וניסיון כן להבין אותם. דבר זה מצריך עמל רב בלימוד התורה ופיתוח מיומנות בחשיבה הלכתית מבוררת. ואם בסופו של דבר צריך להכריע בין שיטות חולקות, אמונת חכמים מטילה על המכריע אחריות גדולה לפעול לפי האמת, כפי שהוא מסוגל לראותה. עיקרון זה הינחה את גדולי הפוסקים בכל התקופות, וכך ניסח אותו הרמב"ם בהקדמה למשנה תורה: "אם למד אחד מהגאונים שדרך המשפט כך הוא, ונתבאר לבית דין אחר שעמד אחריו שאין זה דרך המשפט הכתוב בתלמוד - אין שומעין לראשון, אלא למי שהדעת נוטה לדבריו, בין ראשון בין אחרון".

דווקא בגלל שהלומד תורה לשמה יש לו אמונת חכמים מוחלטת, גדולה עליו מטלת ההכרעה. כדאי לצטט מתשובותיהם של הראשונים כמלאכים בעניין זה. כתב רבנו ישעיה דטראני הזקן ז"ל⁵:

תחלת כל דבר אני משיב לאדוני על מה שכתבתה אלי, שלא אחלוק על הרב הגדול רבינו יצחק זצ"ל. חלילה לי מעשות זאת, ולא עלתה במחשבה כחולק עליו. ומה אני נחשב? "פרעש אחד" (שמואל א כד, יד), כתרנומו (= הדיוט), כנגד תלמידו, אף כי בדבר אחרי המלך! אך זאת אתי: כל דבר שאינו נראה בעיני, אי אמרה יהושע בן נון לא צייתנא ליה (כחולין קכד, א). ואיני נמנע מדבר עליו מה שייראה לי לפי מיעוט שכלי, ואני מקיים עלי מקרא זה: "ואדברה בעדתיך נגד מלכים ולא אבוש". ועדי בשחק נאמן סלה, שאף במקום שנראה לי שאני אומר יפה על כל אחד מדברי רבותינו הראשונים ז"ל, חלילה שיזחיחני לבי לומר "אף חכמתי עמדה לי" (קהלת ב, ט). אלא אני דן בעצמי משל... אנחנו ננסיים ורכבים על צוארי הענקים מפני שראינו חכמתם, ואנו מעניקים עליה, ומכח חכמתם חכמנו לומר כל מה שאנו אומרים, ולא שאנו גדולים מהם.

ואם זה באנו לומר שלא נדבר על דברי רבותינו הראשונים, אם כן במקום שאנו רואים שזה חולק על זה, וזה אוסר וזה מתיר, אנו על מי נסמוך? הנוכל לשקול בפלס הרים וגבעות במאזנים ולומר שזה גדול מזה, שנבטל דברי זה מפני זה? הא אין לנו אלא לחקור אחרי דבריהם, שאילו ואילו דברי אלהים חיים הן (כעירובין יג, ב), ולפלפל ולהעמיק מכח דבריהם להיכן הדין נוטה... וגדולה החכמה מן החכם, ואין חכם שינקה מן השגיאות, שאין חכמה תמימה בלתי לה' לבדו.

כך נהגו בכל הדורות מאורי התורה, וראוי להביא כאן את דברי הרא"ש: "מי לנו גדול כרש"י זצ"ל, שהאיר עיני הגולה בפירושו, ונחלקו עליו בהרבה מקומות יוצאי יריכו, רבינו תם ורבינו יצחק ז"ל, וסותרו דבריו. כי תורת אמת היא, ואין מחניפין לשום אדם"⁶. חובה זו, לנסות לברר את האמת, אינה מוגבלת אך ורק למורי הוראה ופוסקי הלכות. התורה ניתנה לכל ישראל, וכל אחד מישאל חייב ללמוד תורה עד שידע לכלכל את מעשיו כולם על פי דין, ולשם כך צריך להבין טעמי ההלכות - "כי אם אינו יודע טעמי ההלכות, אינו מבין גופי ההלכות לאשורן על בורין ונקרא בור. ולכן, יש אוסרין להורות, אפילו לעצמו, מתוך הלכות פסוקות, בלי טעמים שלמד. ולפיכך, אינו רשאי להתאחר מללמוד הטעמים" וכו'⁷.

⁵ תשובות הרי"ד ירושלים תשל"ה, ריש סימן סב

⁶ שו"ת הרא"ש כלל נה, אות ט

⁷ שולחן ערוך הרש"ז, הלכות תלמוד תורה ב, א

כל עוד לא הספיק ללמוד ולא הגיע להוראה, אין לו לאדם ברירה אלא לעשות לו רב, ולשאל ממנו את המעשה אשר יעשה ואיזו דרך ילך בה. גם מי שלמד ומבין, אם חכם הוא באמת, לא יסמוך על דעתו בלבד, אלא יפנה לחכמים אחרים לשאול את דעתם ועצתם. אבל מי שאינו יודע, ובכל זאת הוא נמנע מלפנות לחכם שיורה לו דעה, וסומך על דעתו הקלושה, אינו אלא גס רוח, שאין בו יראת שמיים.

ברם, גם אם שאל לרב להורות לו והלה פסק לו, מכל מקום אינו נפטר מחובתו לנסות להבין טעמי ההוראה. כבר דנו ראשונים בשאלה זו, ואביא פה דברים מאלפים מבעל המאור על מסכת סנהדרין (דף יב, א מדפי הרי"ף):

ואי קשיא לך, כיון דקיימא לך דדיינין דינא דגרמי, אמאי אמרינן (סנהדרין לג, א): טעה בדבר משנה - חוזר ואינו משלם, אפילו בשאי אפשר להחזיר את הדין. כגון פרה של בית מנחם, דליתא דתיהדר, שהרי האכילה רבי טרפון לכלבים, דקאמרינן עלה בגמרא (שם): לימא ליה, כיון דאילו איתא הדרא בעינא, אישתכח דדיינך לאו דינא ולא כלום עבדת... שמע מינה, דאפילו למאן דדאיין דינא דגרמי האי לאו כלום הוא, ואפילו גרמא נמי לא הווי! תשובתך: טעמו של דבר זה... ומשום פשיעותיה דבעל דין נגעו בה. דכיון דטועה בדבר משנה הוא, ידיעה טעותיה, ולא אבעיא ליה לבעל דינא למיסמך עילייהו ולמעבד על פיו. דהוה ליה לשיולי ולגלויי טעותא, דהא דבר ברור הוא כדבר משנה הברורה. הלכך, בעל דינא הוא דפשע, ודיינא לא עבד ולא כלום. והיינו דאמרינן עלה: אישתכח דדיינך לאו דינא ולא כלום קא עבדת. אבל ודאי אם כפאו לבעל דין ונשא ונתן בעל כרחו, אם אי אפשר להחזיר את הדין, דנין אותו כדין גזלן ומשלם ככל הגזלנין.

הרי שהשואל גם לרב מובהק, נקרא פושע אם אינו מברר, שאמנם הפסק שקיבל הוא נכון. עד כדי כך אחראי כל יחיד על מעשיו, ועד כדי כך חייב האדם להבהיר לעצמו מה הדין ומה ה' דורש ממנו בכל מקרה מסוים!

ד. סיכום

העולה מכל דברינו הוא, שגדולה מאד היא מעלת אמונת חכמים, אבל גם קשה מאד להגיע אליה, כי אינה חלקם של עצלנים, הרוצים לחסוך לעצמם טורח הלימוד. אמונת חכמים אמיתית מחייבת העמקה למצוא את טעמם של דברי חכמים, ובו בזמן מטילה אחריות על הלומד או השואל לביקורת ובדיקה קפדנית, לוודא אם אמנם אין מקום לחלוק. שיש טעם לדבריהם זה פשיטא, אבל עדיין צריך לברר אם אמנם כך יש לנהוג הלכה למעשה.

כל זה אמור בדברי תורה, וכל ישראל נצטוו ללמוד תורה ולקיימה. מחד גיסא, אסור לו לאדם לסמוך על דעתו ולפסוק הלכות אפילו לעצמו בלי להיוועץ ולהישאל בחכמים, קל וחומר הבא לפסוק לאחרים. "וכל תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה הרי זה שוטה וגס רוח... אלו התלמידים הקטנים שלא הרבו תורה כראוי, והם מבקשים להתגדל בפני עמי הארץ ובין אנשי עירם, וקופצים ויושבים בראש לדין ולהורות בישראל - הם המרבים את המחלקות, והם המחרבים את העולם, והמכבים נרה של תורה, והמחבלים כרם ה' צבאות" (רמב"ם, תלמוד תורה ה, ד). אבל מאידך גיסא, גם מי ששואל ומתייעץ, אף הוא אינו פטור מאחריות אישית להגיע להבנת ההלכה, שלא ילך כעיוור בארובה אחרי מורה זה או אחר. כמובן, שמי שאינו יודע, אין לו ברירה אלא לעשות לו רב וללכת אחריו, אולם חייב הוא ללמוד, כדי שיוכל להבין ולהסכים להוראותיו של רבו.

בזמן האחרון, יש המשתמשים במונח "אמונת חכמים" במונח אחר לגמרי, במשמעות אשר חז"ל לא דברו עליה כלל, כאילו גם בדברי הרשות יש לחכמים סמכות נבואית. אין המדובר בשאילת עצה בלבד ממומחים או מחכמי התורה, שבגלל צדקתם, תורתם ופקחותם יש ליהנות מהם עצה

ותושייה. זוהי ודאי דרך טובה לכל אדם, להיעזר בעצת גדולים וטובים ממנו. אבל יש הבדל בין ליטול עצה ובסופו של דבר לפעול על אחריות עצמית, לבין מי שנתלה באילן גדול בלי חשיבה עצמאית לחלוטין. ויש כאלה שמכנים התנהגות ילדותית כזאת בשם "אמונת חכמים", ואין זאת אלא סילוף מעלה גדולה. ובמקום שיקנו תורת אמת, הרי אנשים הדבקים באמונת חכמים מסולפת זו מתרחקים מאור התורה, וסופם שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם.

ההבחנה בין תחום סמכותם של הנביא והחכם היא די ברורה. נביא שציווה על דברי הרשות - נצטוונו לשמוע לו (רמב"ם, יסודי התורה ט, ב), ולא עוד אלא "אסור לחשב אחריו ולהרהר בנבואתו שמא אינה אמת, ואסור לנסותו יתר מדאי" (שם י, ו), מה שאין כן החכם. אמונת חכמים מחייבת בירור וליבון דבריהם עד הסוף, ומי שאינו עושה כן, אינו אלא פתי המאמין לכל דבר. אם בדברי תורה כך, בדברי הרשות על אחת כמה וכמה: "בוטח בלבו הוא כסיל, והולך בחכמה הוא ימלט" (משלי כח, כו).